

УДК 371.134:373.2:[615.85:7]

О. С. Донченко**АРТ-ТЕРАПІЯ ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ
КРЕАТИВНОСТІ МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ
ДОШКІЛЬНОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ
У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ**

У статті обґрунтовано застосування арт-терапії як засобу розвитку професійної креативності майбутнього вихователя дошкільного навчального закладу. Зазначено, що опосередкування взаємодії студента та викладача твором мистецтва або продуктом арт-терапевтичної творчої діяльності є визначальною особливістю арт-терапії. Доведено, що, будучи засобом пізнання дійсності, мистецтво дозволяє опредметнити неусвідомлюване, шляхом вербалізації та рефлексії усвідомити, опрацювати проблемну педагогічну ситуацію на новому рівні. Психологічний вплив мистецтва характеризується пробудженням надзвичайно сильних емоцій та посиленою діяльністю уяви, присвоєнням соціально-нормативних особистісних смислів, подоланням внутрішньої цензури. Матеріал статті теоретично доводить здатність арт-терапії бути ефективним та доцільним засобом розвитку професійної креативності вихователя ДНЗ як багатоконпонентного та складного за структурою феномена.

Ключові слова: професійна креативність вихователя ДНЗ, арт-терапія, педагогічний напрям арт-терапії, опредметнення, розпредметнення, катарсис.

В статье обосновывается применение арт-терапии как средства развития профессиональной креативности будущего воспитателя дошкольного образовательного учреждения. Отмечается, что опосредование взаимодействия студента и преподавателя произведением искусства или продуктом арт-терапевтической творческой деятельности является определяющей особенностью арт-терапии. Отмечено, что выступающая средством познания действительности, искусство позволяет опредметчивать неосознаваемое, путем вербализации и рефлексии осознавать, прорабатывать проблемную педагогическую ситуацию на новом уровне. Психологическое воздействие ис-

куства характеризується пробудженням сильних емоцій і посиленою діяльністю уявлення, присвоєнням соціально-нормативних особистих значень, подоланням внутрішньої цензури. Матеріал статті теоретично доводить здатність арт-терапії виступати ефективним і цілеспрямованим засобом розвитку професійної креативності вихователя ДОО як багатокомпонентного і складного по структурі феномена.

Ключевые слова: професійна креативність вихователя ДОО, арт-терапія, педагогічне спрямування арт-терапії, об'єктивізація, розподілення, катарсис.

This article justifies the use of art therapy as a means of developing the professional creativity of the future educator of a pre-school educational institution. It is noticed that the mediation of the relationship between a student and a teacher by a work of art or a product of art-therapeutic creative activity is a defining feature of art therapy. It is highlighted that while acting as a means of cognition of reality, art allows us to objectify the unconscious, to realize and work out the problem pedagogical situation at a new level, through verbalization and reflection. The psychological impact of art is characterized by the awakening of strong emotions and enhanced imagination, the appropriation of socially-normative personal senses, and the overcoming of internal censorship. The article provides enough theoretical proves that art therapy is an effective and expedient means for the development of professional creativity of the preschool teacher as a multifaceted and complicated phenomenon.

Key words: professional creativity of the preschool teacher, art therapy, pedagogical direction of art therapy, objectification, disassociation, catharsis.

Постановка проблеми. Підготовка майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів до творчої професійної діяльності є сьогодні одним із важливих завдань, що постає перед вищими навчальними закладами України. Одержані нами результати дослідження прояву професійної креативності студентів спеціальності «Дошкільна освіта» дозволяють стверджувати, що особливості, характерні для більшості досліджуваних (85%), спричинятимуть певні труднощі в запровадженні творчої професійної діяльності. Це проявлятиметься в ускладненому та малоефективному процесі виявлення педагогічних проблем, формулювання педагогічних задач, пошуку нестандартних ідей їх розв'язання, оцінки результату

та його впровадження на практиці, що призводитиме до зниження динаміки формування творчої особистості дитини, сприятиме загальному зниженню педагогічного професіоналізму. Вважаємо, що це є свідченням необхідності активізації внутрішніх ресурсів зростання рівня професійної креативності шляхом запровадження цілеспрямованої роботи з її розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підвищений інтерес до застосування арт-терапії в освітньому процесі вищої школи демонструє велика кількість та різноманітність сучасних досліджень, зокрема С. Беловолової, Л. Животенко, Л. Злочевської, Т. Кисельової, Ю. Кулінки, Л. Лебедевої, Н. Мараховської, О. Отич, Н. Пов'якель, Т. Руденкої, І. Шишової. Це пов'язано, поперше, з необхідністю впровадження в освітній процес технологій, що сприяють реалізації гуманістичної спрямованості педагогічного впливу, а по-друге – із багатофункціональністю, екологічністю та ефективністю застосування засобів арт-терапії для низки навчальних, розвивальних та виховних завдань.

Застосування арт-терапії у процесі підготовки майбутніх фахівців базується на дослідженнях Л. Лебедевої, яка виділяє три самостійних напрями арт-терапії: педагогічний (призначений для розвивальної, виховної, корекційної роботи з учасниками освітнього процесу з метою гармонізації процесів індивідуального та соціального становлення особистості); психотерапевтичний (медичний) застосовується в роботі з інвалідами, тяжко хворими; соціальний (терапія зайнятстю) передбачає роботу в центрах зайнятості, в притулках, дитячих будинках, таборах біженців, місцях позбавлення волі. Відповідно до виділених напрямів художня творчість є гармонізуючим, лікувальним чи відволікаючим фактором. У межах нашого дослідження ми дотримуємося педагогічного напрямку арт-терапії, який має неклінічну спрямованість та розрахований на потенційно здорову особистість, або особистість з особливостями в розвитку. На перший план у педагогічному напрямі виходять завдання розвитку, виховання, соціалізації. Арт-терапію в науково-педагогічній інтерпретації розуміють не лише як засіб терапії чи корекції, здійсненої психотерапевтами чи психологами, але насамперед як турботу про емоційне самопочуття та психологічне здоров'я особистості, групи, колективу засобами художньої діяльності (Л. Брусиловський, О. Дьюхерст-Меддок, А. Копитін, Л. Лебедева, А. Сизова). Центральною фігурою арт-терапевтичного

процесу водночас є особистість, що прагне до самореалізації та розширення діапазону своїх можливостей. І. Зязюн, розглядаючи арт-терапію як новий напрям у сучасній педагогічній практиці, визначає її так: «Динамічна система взаємодії між учнем (дитиною, студентом, дорослим), продуктом його художньої творчої діяльності і педагогом (арт-терапевтом) у так званому «фасилітуючому» (від фр. *faciliter* – полегшувати) арт-терапевтичному просторі з метою реалізації найважливіших функцій освіти: психотерапевтичної, корекційної, діагностичної, розвивальної, виховної, психо-профілактичної, реабілітаційної і т. ін.».

Метою статті є обґрунтування застосування арт-терапії як засобу розвитку професійної креативності майбутнього вихователя дошкільного навчального закладу.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до авторської позиції, професійна креативність вихователя ДНЗ – це багатофакторна, стійка здатність вихователя ДНЗ до творчого (нестандартного, доцільного, ефективного) розв'язання педагогічних задач, що мають на меті позитивну динаміку формування творчої особистості дошкільника та підвищення рівня творчої педагогічної діяльності самого вихователя ДНЗ. Критеріями її сформованості є: мотиви творчої педагогічної діяльності, серед яких ключовими є прагнення досліджуваних до творчої самореалізації та креативна емоційна спрямованість (мотиваційний компонент); пізнавальні психічні процеси, обізнаність щодо психологічної сутності професійної креативності вихователя, методів творчого розв'язання педагогічних задач та рівень навчальних досягнень (когнітивний компонент), сформованість системи розумових дій та операцій творчого розв'язання педагогічних задач (операційний компонент), сформованість регулятивних механізмів творчості, якими є вольові якості особистості та рефлексивність (регулятивний компонент).

Ефективність та доцільних засобів розвитку професійної креативності майбутнього вихователя визначатиметься здатністю впливу на неї як багатокомпонентний та складний за структурою феномен, що охоплює пізнавальну, афективну, регулятивну сферу особистості, а також можливість їх органічного впровадження у процес фахової підготовки студента.

Особливість арт-терапії як засобу розвитку професійної креативності майбутнього вихователя обумовлюються тим, що відносини студента та викладача *опосередковуються твором мис-*

тецтва або арт-терапевтичної творчої діяльності (малюнком, метафоричною картою, історією, казкою, танцем).

Ґрунтовні наукові дослідження психологічного впливу мистецтва на особистість розпочалися на початку ХХ ст.

Л. Виготський [1] у роботі «Психологія мистецтва» визначав його як особливий вид мислення, який призводить до того ж результату, що й наукове пізнання, але іншим шляхом. Дослідник зазначав, що будь-який художній твір може застосовуватися як присудок до нових, непізнаних явищ та ідей та аперцептувати їх подібно до того, як образ у слові допомагає аперцептувати нове значення. Те, що ми не в змозі зрозуміти прямим шляхом, ми можемо зрозуміти шляхом окільним. Зважаючи на те, що кожен художній твір має зовнішню форму, внутрішню форму (образ) та значення (ідею, зміст), Л. Виготський [1, с. 59] стверджує, що заслуга художника не в тому мінімумі змісті, про який він думав під час створення, а в гнучкості образу, в силі внутрішньої форми створювати найрізноманітніший зміст. Сам твір не може бути відповідальним за ті думки, які можуть виникнути на його основі. Крім того, посилаючись на А. Горнфельда, він зазначає, що осмислити можна все, навіть справжню нісенітницю: ми схильні привносити зміст навіть у випадкове та беззмістовне нагромадження форм.

Саме так Л. Виготський доводить значення мистецтва як *засоби пізнання дійсності*. Водночас воно диктується здебільшого не митцем, який вкладає певне значення у форму, а суб'єктом, який цей твір сприймає та знаходить певний його індивідуальний зміст. Із таким розумінням погоджується Т. Колошина [5], визначаючи головною властивістю мистецтва те, що воно є унікальним способом передачі людського досвіду. Мистецтво дає можливість познайомитись, а не дізнатись; дає, але не нав'язує; не претендує на правоту, об'єктивність, істинність, а забезпечує споглядачу можливість самому робити висновки, визначати своє ставлення. Крім того, воно фіксує досвід переживання, на відміну від науки, що фіксує досвід дії.

Процес арт-терпії, який полягає у спогляданні творів мистецтва або створенні арт-терапевтичних творчих продуктів, дозволяє зробити неусвідомлюване, невідоме таким, що можна побачити та шляхом вербалізації усвідомити та опрацювати на новому рівні. Принципового значення при цьому набуває поняття «символ», що

визначається як умовне позначення якогось предмета, поняття або явища. Символ – об’єкт, який переносить психічний зміст із частини психіки, що не рефлексується в усвідомлювану та зв’язує ці дві частини.

Після художнього вираження символу відбувається процедура пошуку суб’єктивних трактовок, усвідомлення аналогій, що існують між змістом, що міститься в зображеному образі, і життєвими повсякденними реаліями людини. Це відбувається шляхом ампліфікації його латентних значень та змісту. Екстерналізований зміст піддається процедурі аналізу та рефлексивній обробці, у результаті чого суб’єкт присвоює укладену в його структурі інформацію, дозволяє формулювати аналогії та продукувати широкий спектр гіпотез та інтерпретацій [11]. Сприяє цьому механізм відсторонення, пов’язаний із визначенням в об’єкті нових малоімовірних значень, які дають можливість побачити нові сторони і значення реальності, що є необхідною умовою конструктивного розв’язання проблеми [8].

І. Чернуха [13] пояснює цей механізм, застосовуючи поняття «опредметнення» (Ч. Пірс, М. Мамардашвілі, Д. Рад’яр) та «розпредметнення» (В. Соловйов, А. Соколов, О. Шахін).

Створення символу є опредметненням змісту психічного. Проведення операцій над його значенням, пізнання його сутності складає процес розпредметнення. Символ, що має постійне значення, перетворюється на архетип, тобто набуває універсального значення. Символи є засобами мови, вони залежать від контексту утворення, набуваючи значення на основі історії їх застосування та внутрішнього стану суб’єкта.

«Творчий процес образного зображення дає змогу опредметнювати внутрішній світ суб’єкта та розуміти його за допомогою розпредметнення змісту символів в процесі їхньої інтерпретації. У процесі «малювального» катарсису суб’єкт опредметнює власні переживання в кольорі, формі, розпредметнення яких стає можливим за умови аналізу їх глибинної обумовленості. Важливим в процесі опредметнення психічного змісту є рефлексія, що дає змогу здійснювати розпредметнення та пізнання глибинного змісту символіки твору. Розпредметнення змісту семантики образу дає змогу об’єктивувати суб’єктивізм особи по відношенню до оточуючого світу. Опредметнення пережитого досвіду суб’єктом за

допомогою образних форм дає змогу пізнавати індивідуальну неповторність семантики творчості суб'єкта» [13, с. 52].

Таким чином можливе здійснення символічного реконструювання – механізму, що дозволяє відтворити проблемну ситуацію, знайти шляхи її вирішення через переструктурування проблеми і реінтеграцію самої особистості на основі самопізнання. Першочергове значення в цьому процесі відіграє рефлексія, оскільки саме вона дозволяє студенту самодистанціюватись, подивитись збоку на проблему та самого себе, звернутися до наявного досвіду, власного ставлення до проблеми, визначити передумови, мотиви, причини подій, її результативні параметри, допущені помилки, пізнати власні стратегії розв'язання проблемних ситуацій, усвідомити їх стереотипність, тобто, за виразом Л. Подкоритової, «охопити одночасно полюс суб'єкта і полюс об'єкта» [8, с. 437–438].

Наступна функція мистецтва визначається положенням Л. Виготського [1, с. 238–260] про те, що всі психологічні системи, які намагаються пояснити мистецтво, є комбінованим у тому чи іншому вигляді вченням про уяву та почуття. Єдність почуттів та уяви у процесі сприймання художнього твору науковець пояснює так: художнє почуття відрізняється від звичайного тим, що мистецтво здатне пробуджувати надзвичайно сильні емоції, які разом із тим ні в чому не виражаються. Вираження художніх почуттів знаходить своє розв'язання в надзвичайно посиленій діяльності уяви. Саме затримка зовнішнього вияву є симптомом, що визначає художню емоцію та зберігає її надзвичайну силу. Ця затримка відбувається через наявність у будь-якому художньому творі афективних протиріч, які представляють собою протилежні ряди почуттів, що призводить до їх «короткого замикання та знищення». Справжнім ефектом художнього твору Л. Виготський називає катарсис, механізм якого пояснює так: емоції, які викликає форма художнього твору та його зміст знаходяться в постійному антагонізмі, спрямовані в протилежні сторони; закон естетичної реакції один: вона заключає в себе афект, який розвивається у двох протилежних напрямках, які в кінцевій точці знаходять своє знищення, призводять до розряду нервової енергії.

Л. Подкоритова описує механізм емоційної децентрації, який дозволяє вийти за межі емоційної «скутості» і «звуження поля орієнтування». Виникнення нових емоцій та почуттів сприяє виник-

нення нових уявлень та навпаки, що загалом сприяє розширенню досвіду [8, с. 438].

Варто зауважити, що вплив на афективну сферу особистості стосується здебільшого пасивного напряму арт-терапії, що передбачає використання творів професійних митців (картини, музика, літературні твори), оскільки вони здатні викликати високий рівень переживань, закодованих у них.

Значущим є також механізм присвоєння соціально-нормативних особистісних смислів, який спрямований на подолання почуття самотності та допомагає набутти взаєморозуміння у спілкуванні. Цей механізм актуалізується під час групової арт-терапевтичної роботи. Розуміння того, що переживання особистості не є унікальним, що інші здатні переживати такі самі почуття, або хоча б розуміти їх, сприяє подоланню творчих бар'єрів, зокрема, страху, сором'язливості та невпевненості.

Завдяки механізмам відсторонення та проекції знижується самокритичність особистості, оскільки ідея чи переживання сприймаються як такі, що нав'язуються твором мистецтва або продуктом арт-терапевтичної творчої діяльності, відокремлені від особистості. Це підвищує продуктивність творчої діяльності (усвідомлення роздільності «ролі» (маски) учасника арт-терапевтичного процесу, і зовнішньої людини «себе самого»), та дозволяє подолати внутрішню та зовнішню цензуру, що розглядається А. Маслоу як свідоме чи несвідоме придушення нетрадиційних, незвичайних думок.

Варто зазначити, що застосування класичних евристичних методів (мозкового штурму, синектики, карт пам'яті та ін.) характеризується здебільшого відсутністю стимулу, необхідністю пропонувати ідеї без опори на допоміжні засоби. Арт-терапія нівелює цю особливість: наявність творчого продукту значно активізує творчу діяльність, оскільки актуалізує досвід, підсвідомість, як результат – процес стає легшим та викликає здебільшого позитивні емоції. Вважаємо це суттєвим моментом, оскільки вже класичним стало визнання творчості процесом важким («муки творчості»).

Оскільки одним із провідних мотивів прояву професійної креативності вихователя ДНЗ ми визначали емоційну креативну спрямованість, вважаємо, що розв'язання педагогічних задач засобами мистецтва створюватиме прагнення вихователя до виявлення творчості у професійній діяльності.

Запровадження арт-терапії як засобу розвитку професійної креативності вихователя ДНЗ відповідає, на нашу думку, концептуальним засадам розвитку креативності у процесі фахової освіти. Об'єктивна здатність мистецтва всебічно впливати на складноорганізовану особистість свідчить про актуальність розвитку ідей арт-терапії, що здатні ефективно розв'язувати завдання гуманітаризації сучасної освіти. Використання засобів мистецтва протистоїть технократичному підходу в освіті, гармонійно доповнює раціонально-логічні форми засвоєння змісту педагогічної освіти, розвиваючи її емоційно-почуттєву сферу та надаючи стійких моральних орієнтирів, транслюючи педагогічні та загальнолюдські цінності, розкриваючи неповторну унікальність кожного учасника освітнього процесу, наділеного неповторним суб'єктивним досвідом, співвідношення особистісних потреб та можливостей із вимогами професійної діяльності, активізуючи рефлексивність, ініціативність, усвідомленість, самостійність, спрямовуючи на постійне прагнення до досконалості.

Крім того, застосування арт-терапії помітно трансформує взаємовідносини студента та викладача. Опосередкування спілкування арт-терапевтичним продуктом створює умови для організації діалогу, забезпечення рівноправності, емоційної причетності до проблематики студентів, активно-творчого типу освітнього процесу, надає йому ігрового характеру, забезпечує позитивний зворотний зв'язок, призводить до живого, конструктивного, комфортного та безпечного союзу викладача та студента.

Висновки. Отже, опосередкування взаємодії викладача та студентів творами мистецтва або творчими арт-терапевтичними продуктами дозволяє:

- оволодіти вміннями знаходити та опрацювати елементи проблемної ситуації, які раніше не усвідомлювалися, сформувані здатність виділяти з контексту суттєві якості, функції, відносини суб'єктів та об'єктів педагогічної діяльності;

- надаючи різноманітного змісту вираженням бо привласненим символам, знаходити низку розв'язань педагогічної задачі, що сприяє розвитку творчого мислення та уяви;

- пізнати власні стратегії розв'язання проблемних ситуацій, творчі можливості, розвинути прагнення до їх реалізації;

- рефлексувати творчу діяльність, критично оцінювати її результати;

– отримати досвід продуктивної, емоційно насиченої творчої діяльності, що сформує позитивне налаштування на успішний прояв креативності у професійній діяльності.

Це теоретично доводить здатність арт-терапії бути ефективним та доцільним засобом розвитку професійної креативності вихователя ДНЗ як багатокомпонентного та складного за структурою феномена.

Література:

1. Выготский Л. С. Психология искусства / Л. С. Выготский. – М. : Искусство, 1968. – 572 с.
2. Дутчак У. В. Підготовка майбутнього учителя музики до естетичного виховання підлітків засобами арт-терапії : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Уляна Василівна Дутчак. – К., 2011. – 259 с.
3. Зязюн І. А. Педагогічна арт-терапія як естетична фасцинація / І. А. Зязюн // Педагогічна освіта і освіта дорослих: європейський вимір: зб. наук. праць ; за ред. І. А., Зязюна, Н. Г. Ничкало. – К. : Хмельницький. – 2008. – С. 17–25.
4. Киселева М. В. Арт-терапия в практической психологии и социальной работе / М. В. Киселева. – СПб : Речь, 2007. – 336 с.
5. Колошина Т. Ю. Арт-терапия. Методические рекомендации / Т. Ю. Колошина – М. : Изд-во Института психотерапии и клинической психологии, 2002. – 84 с.
6. Лебедева Л. Д. Педагогические основы АРТ-терапии в образовании учителя: дисс. ... доктора пед. Наук : 13.00.01 / Людмила Дмитриевна Лебедева. – Ульяновск, 2001. – 383 с.
7. Пов'якель Н. Арт-терапевтичні психотехнології в розвитку творчого потенціалу саморегуляції майбутнього психолога практика / Н. Пов'якель // Простір арт-терапії : Зб. наук. праць. – Київ, 2008. – Вип. 1 (3). – С. 57–66.
8. Подкоритова Л. О. Особливості впливу арт-терапії на розвиток рефлексії фахівців соціономічної сфери / Л. О. Подкоритова // Проблеми сучасної психології : зб. наук. пр. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. Івана Огієнка, Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. – Вип. 34 \$ Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка НАПН України; [міжнар. редкол.: С. Д. Максименко (голов. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2016. – С. 431–445.
9. Пурнис Н. Е. Арт-терапия в развитии персонала / Н. Е. Пурнис. – СПб. : Речь, 2008. – 176 с.
10. Рождественская Н. В. Креативность: пути развития и тренинги / Н. В. Рождественская, А. В. Толшин. – СПб. : Речь, 2006. – 320 с.

11. Старовойтов А. В. Скрытый контекст символических образов в системно-аналитической арт-терапии / А. В. Старовойтов // Научный часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12 : Психологічні науки. – 2013. – Вип. 40. – С. 322–329.

12. Терапия искусством. Уч. пособие по арт-терапии / [под науч. ред. В. Н. Никитина, Л. Д. Лебедевой, И. В. Вачкова]. – София : универс. изво Св. Климент Охридски, 2012. – 567 с.

13. Чернуха І. О. Психокорекція особистості засобами арт-терапії : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Чернуха Ірина Олександрівна. – Ялта, 2010. – 290 с.